

ISTORIJS ŠALTINIŲ TYRIMAI

5

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

5

LII
LIETUVOS
ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIUS 2014

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
(Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-22)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė 9

Straipsniai

Tomas Čelkis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIII–XVI a. 11

Conception of the Frontier between The Grand Duchy of Lithuania and The Teutonic Order and Delimitation Processes in The 13th–16th Centuries.

Summary 40

Mindaugas Klovas

Privataus dokumento juridinė galia XV–XVI a. pradžioje 43

Legal Power of a Private Document in The 15th–Early 16th Century. *Summary* ... 55

Arvydas Maciulevičius

Kodėl 1495 m. iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvo išvaryti žydai?

Apie žydų išvaymo sąsajas su judaizavimo judėjimu 57

Why in 1495 Jews were Driven Away from The Grand Duchy of Lithuania?

On The Links of The Eviction of Jews to The Movement of

Judaizing Heresy. *Summary* 81

Jonas Drungilas

Pinklės atvykusiai lenkų bajorijai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

teisėje 1447–1588 m.: juridinių suvaržymų ištakos, raida ir funkcionavimas 85

Traps for The Incoming Polish Nobility in The Law of The Grand Duchy of Lithuania in 1447–1588: Origins, Development and Functioning of Legal

Restrictions. *Summary* 106

Darius Antanavičius

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje 107
- Pursuance of Assessors' and Relatio Courts' Rulings in Kaunas City Council in The Late 16th Century. *Summary* 145

Inga Ilarienė

- 1388 m.–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijų viešieji notarai 147
- The Corps of Notaries Public in The Grand Duchy of Lithuania in 1388–16th Century. *Summary* 163

Martynas Jakulis

- Vilniaus katedros kapitulos pajamos XVI a. antroje pusėje–XVIII a. pajamų-išlaidų registru duomenimis 171
- Income of Vilnius Cathedral Chapter in The 16th – Late 18th Century Based on The Data of Income-Expenditure Registers. *Summary* 191

Gražina Sviderskytė

- Kodėl JAV netyrė „Lituanicos“ katastrofos? Teisiniai ir politiniai aspektai „Darius & Girch“ byloje 195
- Why the United States of America did not Investigate The Crash of „Lituanica“? Legal and Political Aspects of The “Darius & Girch” File. *Summary* 212

Šaltinių publikacijos*Олег Луцкевич*

- Орденский экземпляр договора о четырехлетнем перемирии и военной помощи между Великим Княжеством Литовским и Тевтонским орденом (31 октября 1382 г.) 215
- The Order's Copy of The Treaty of Four-Year Peace and Military Assistance between The Grand Duchy of Lithuania and The Teutonic Order (31 October 1382). *Summary* 232

Laimontas Karalius

- 1554 metų Balninkų dvaro valakų matavimo registras 233
- Wallach Measurement Register of Balninkai Estate of 1554. *Summary* 265

Diskusija*Elmantas Meilus*

- 1 – 2 = –1? (Atsakymas į Aivo Ragauskio „diskusiją“) 267
- 1 – 2 = –1? (A Reply to Aivas Ragauskas’ “Debate”). *Summary* 278

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

- Aštuonioliktojo amžiaus šaltinių publikavimas Lietuvoje: pasiekimai ir
 problemos 279
- Publication of Sources of the 18th Century in Lithuania: Traditions and
 Challenges. *Summary* 295

Anotacijos. Recenzijos

- 1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) = Akty Horodelskie z 1413 roku (Dokumenty i studia)*, sudarė / pod redakcją J. Kiaupienė ir L. Korczak; parengė / opracowali J. Kiaupienė, L. Korczak, P. Rabiej, E. Rimša ir J. Wroniszewski (serija: *Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.*), Vilnius, Kraków: LII leidykla, 2013. – 543 p. – (*Mindaugas Klovas*) 297

- Луцька замкова книга 1560–1561 рр.*, підготували до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук (serija: *Пам’ятки Української мови. Серія актових документів і грамот*), Луцьк, 2013. – 733 с. – (*Darius Vilimas*) 301

- 1812 metų Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai*, parengė V. Pugačiauskas, Vilnius: LII leidykla, 2012. – 358 p. – (*V. P.*) 304
- Santrumpos 307
- Apie autorius 309
- Autoriams 311
- Guide for Authors 315

pasakojimo. Šias dvi skirtingas interpretavimo tradicijas puoselėjo ir vėlesni garsūs istorikai. Straipsnio priede paskelbtas valdovų Jogailos ir Vytauto bendro dokumento teksto perdirbinys, kuris buvo įrašytas XVI a. į Lietuvos Metrikos 25-ąją Užrašymų knygą. Pateikiamas originalas ir vertimai į lietuvių bei lenkų kalbas.

Manytume, kad ši leidinį būtų gerokai praturtinęs straipsnis, skirtas Horodlės unijos istoriografijos apžvalgai, tačiau tai nemažina jo solidumo. Knygoje pateikiamos naujos interpretacijos, nauji mokslinių problemų sprendimo būdai, o skirtingos istorikų įžvalgos daro šį leidinį itin vertingą mokslinė prasme. Šia knyga nėra padėtas Horodlės unijos tyrimų taškas, atvirksčiai, atveriami tarpė naujoms istorikų diskusijoms, kurių tikimės sulaukti artimiausiu metu.

Mindaugas Klovas

Луцька замкова книга 1560–1561 рр., підготували до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук (serija: Пам'ятки Української мови. Серія актових документів і грамот), Луцьк, 2013. – 733 с.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškųjų paviėtų teismų formavimas ir jų raida XVI a. yra vienas reikšmingiausių to meto valstybės reformų epizodų, nors kėlęs ir keliantis susidomėjimą, deja, tik paskutiniais dešimtmečiais sulaukęs atidesnio istorikų dėmesio. Ne mažiau aktualus yra šios problematikos istorinių šaltinių – atskirų paviėtų teismo knygų tyrimas ir ypač jų publikavimas, pasibaigęs su Vilniaus archeografinės komisijos (ABAK) veikla 1915 m.¹ Vėliau pasisėkė porai ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygų, paskelbtų Lietuvos Metrikos serijoje², dar vieną išleido baltarusių istorikai prieškarui³, kitą jau šiais laikais (tiesa, išleistą

¹ Tada publikuotos šių paviėtų teismo knygos: Gardino žemės teismas, žr. *Акты Виленской археографической комиссии, Акты Гродненского земского суда*, t. 17 ir t. 21, Vilnius, 1890 ir 1894; Slanimo žemės teismas, žr. AVAK, *Акты Слонимского земского суда*, t. 22, Вильна, 1895; Urytės pilies teismas, AVAK, *Акты Упитскаго гродскаго суда*, t. 26, Vilnius, 1899; Trakų pakamario teismas, žr. AVAK, *Акты Троцкаго подкоморскаго суда*, t. 30, Vilnius, 1904; Ukmergės pilies teismas, žr. AVAK, *Акты Вилкомирскаго гродскаго суда*, t. 32, Vilnius, 1907; Minsko pilies teismas, žr. AVAK, *Акты Минскаго гродскаго суда*, t. 36, Vilnius, 1912.

² *Lietuvos Metrika (1542 m.), 11-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė ir kt., Vilnius, 2001, 120 p.; *Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 2009, XXXIV, 290 p.

³ Lietuvos Metrikos kn. 16, žr. *Беларускі архіў*, t. 2 (XV–XVI ст.), Мінск, 1928.

Maskvoje)⁴. Kolegos ukrainiečiai neseniai publikavo ir vieną išlikusią savo regiono pakamario teismo knygą⁵. Lietuvoje neseniai pradėta leisti ir Kauno miesto XVI–XVI a. aktų knygų serija⁶.

Reikėtų išskirti ukrainiečių archeografų pasiekimus. V. Kravčenka išleido vieną Lietuvos Metrikos knygą⁷. Toje pat *ukrainiečių kalbos paminklų serijoje* jau keltis dešimtmečius leidžiamos ir kitos kiek vėlesnės miestų, pilies ar žemės teismų knygos⁸. Dar sovietmečiu ir vėliau išleisti kai kurių žemės teismo knygų aprašai⁹. Tačiau „grynosios“ teismo knygos laidos sulaukėme beveik po šimtmečio pertraukos – tai viena iš seniausių išlikusių 1560–1561 m. Lucko pilies teismo knygų.

Keletas žodžių apie knygos rengėjus. Dr. Volodimieras Poliščiuokas daug metų tiria Voluinės teismų sistemą II Lietuvos Statuto parengimo išvakarėse, yra daugelio straipsnių ir tyrimų šia tema autorius. Jam į pagalbą atėjo kalbininkas Viktoras Moisi-jenko. Rengiant knygą spaudai šis mokslininkų dueto darbas buvo ypač sėkmingas.

Stulbina knygos rengėjų skrupulingumas ir erudicija, tiesiog mikroskopiškai detaliam aptariant jos turinio sandarą (p. 9–63) ar lingvistines ypatybes (p. 64–143). Abi įvado dalys laikytinos atskiromis mokslinėmis studijomis, skirtomis ne tik istorijai ar lingvistikai, bet ir teisės istorijai ar pagalbiniais istorijos mokslams – iširtas knygos įrašų turinys (p. 30–33) ir įrašų formuliaras (p. 34–43). Taip pat nepatingėta

⁴ *Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М. В. Клочко (1533–1540)* (Литовская Метрика. Книга № 228. Книга судных дел № 9), подгот. В. А. Воронин, А. И. Груша и др., Москва, 2008, 525 p.

⁵ *Книга київського підкоморського суду (1584–1644)*, підгот. до вид. Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич та інш. (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот), Київ, 1991. 300 p.

⁶ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVII a. Vaito knyga 1561–1564 m.*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2013, 530 p.; *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564 m.*, parengė D. Antanavičius, lietuviškas santraukas parengė L. Plankis, Vilnius, 2013, XXXVIII, 526 p.

⁷ *Литовска Метрика. Книга 561. Ревизії українських замків 1545 року*, підгот. В. Кравченко, Київ, 2005, 600 p.

⁸ *Актова книга Житомирського миського уряду кінця XVI ст. (1582–1588)*, підгот. до вид. М. К. Бойчук (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот), Житомир, 1965, 260 p.; *Актова книга Житомирського гродського уряду 1609 року*, підгот. до вид. К. С. Симонова, В. Ю. Франчук (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот), Київ, 1981; *Актова книга Житомирського гродського уряду 1605 року*, підгот. до вид. В. В. Нимчук, В. М. Мойсиенко (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот), Волинь-Житомирщина, пг. 2, 1998, p. 75–110; *Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року*, підгот. до вид. А. М. Матвиенко, В. М. Мойсиенко (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот), Житомир, 2002, 392 p.; *Актова книга Житомирського гродського уряду 1590 р., 1635 р.*, підгот. до вид. В. М. Мойсиенко (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот), Житомир, 2004, 253 p.

⁹ *Кременецкий земський суд. Описи актових книг*, вип. 1–11, Київ, 1959, 256 p.; *Володимирський гродський суд. Подокументні описи актових книг, справи 1–5, 1566–1570 pp.*, Київ, 2002, 225 p.; В. Кравченко, „Реєстри книг Володимирського гродського суду 1621–1647 pp.“, *Український археографічний щорічник. Нова серія*, вип. 12, Київ, 2007, p. 321–364.

pateikti, atrodytų, antraeilių knygos detalių, pvz., šio pilies teismo pareigūnų antspaudų ar parašų (net iš kitų istorinių šaltinių), taip pat popieriaus vandenženklių pavyzdžių, suskaičiuoti knygą sudarę pirminiai „sąsiuviniai“, aptarti netgi vardų praleidimai knygos tekste (su iliustracijomis!). Labai informatyvios yra ir dalykinės (p. 613–665), asmenvardžių (p. 666–717) ar vietovardžių (p. 717–732) rodyklės. Nors V. Poliščiuokas yra nurodęs savo straipsnį apie Lucko pilies teismo pareigūnus¹⁰, pakartotinai įdėtos pagrindinių teismo pareigūnų biografijos (p. 577–583). Knygoje kaip iliustracinė medžiaga pateikiamos ne tik kai kurių jos lapų fonuotaukos, bet ir kaip pagalba jos skaitytojams tų metų krikščioniškųjų švenčių ar anksčiau publikuotų knygos dokumentų sąrašas.

Knygos rengėjai pasistengė perteikti visas knygos rankraštyje esamas grafemas [raides]. Tuo jų darbo principai kiek skiriasi nuo, pvz., Lietuvos archeografų, rengiančių spaudai Lietuvos Metriką, sprendimų. Žinoma, tokiu būdu siekta maksimaliai išsaugoti rašto autentiškumą. Tačiau ne tik eiliniam istorijos mėgėjui, besidominčiam Ukrainos istorija, bet ir rengėjų cecho kolegai, neturinčiam specialaus archeografinio pasirengimo, tokia grafemų įvairovė ilgainiui pradeda varginti. Suprantama, grafinis originalaus teksto perteikimas yra konvencijos reikalas, bet ar nerizikuojama nuslysti į tokios publikacijos nepaskaitomumą? Pagaliau jei jau perteikiamos beveik visos originalios grafemos, lieka nesuprantamas skelbėjų sprendimas neišskleisti žodžių santrumpas (nors ir pažymėtas atitinkamu ženkleliu titlu [-]), o jų sąrašas pateikiamas p. 576), bet ir praleistos raidės žodžių pabaigoje, kurios neatkurtos. Ar reikėjo palikti žodžių pabraukimus tekste? Kitas ginčytinas klausimas – pati knygos serijos antraštė, skelbianti, kad tai ukrainiečių kalbos paminklų serija. Ar tai ne duoklė madai, o gal knygos „įprasminimo“ būdas? Tiesa, jau lingvistinės studijos antraštėje kalbama ne apie ukrainiečių kalbą, o apie rusėnų (руська) kalbos *šiaurės Ukrainos variantą*. Taigi, toks tvirtinimas apie ukrainiečių kalbą ne tik gali sukelti kaimyninių kraštų istorikų ir lingvistų prieštaravimus (tam ypač prieštarauja minskietis V. Sviažinskis, paskutiniiais dešimtmečiais savo straipsniuose įrodinėjantis šios rusėnų kalbos *balta-rusiškumą*¹¹), bet ir yra metodiškai neteisingas ar net beprasmiškas, nes visi, bent kiek

¹⁰ В. Полищук, „Урядницький клан луцького старости князя Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду 1561–1567 рр.)“, *Український археографічний щорічник*. Нова серія, вип. 8–9, Київ, Нью Йорк, 2004, р. 266–298.

¹¹ У. Свяжынскі, „Праблема ідэнтыфікацыі афіцыйнай мовы Вялікага Княства Літоўскага“, *Metriciana. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*, т. 1, Мінск, 2001, р. 109–136; У. Свяжынскі, „Аб статусе беларускай і украінскай моу у часы Вялікага княства Літоўскага“, *Metriciana. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*, т. 2, Мінск, 2003, р. 132–163; У. Свяжынскі, „Вяртаючыся да дыскусіі пра афіцыйную мову ВКЛ“, *Metriciana. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*, т. 3, Мінск, 2004, р. 220–227. Nuosaikesnės, bet iš principo panašios pozicijos paskutiniiais metais laikosi O. Dziarnovičius, žr. А. Дзярновіч, „Літоўская мова у Вялікім Княстве Літоўскім: паміж функцыяй і статусам“, *Палітычная сфера*, nr. 16–17 (1–2), 2011, р. 115–143.

susipažinę su to laiko LDK rašto paminklų kalba, vargiai prieštaraus, kad daugelio to meto valstybės regionų rašto (ne tik Ukrainoje ar dab. Baltarusijoje) kalba dar buvo per mažai diferencijuota, kad galima būtų išvelgti esminius besiformuojančių atskirų slavų kalbų variantų požymius... LDK pavietų teismų knygų kalba XVI a. dar yra stebėtinai panaši, nelabai nuo jų skiriasi ir rusėniškos Lietuvos Metrikos knygos. Ukrainiečių ir baltarusių kalbų skirtis tebuvo embrioninėje fazėje, kas ryškiau akcentuotina tik XVII a. Kita vertus, mes – ne lingvistai.

Seniausios Lucko pilies teismo knygos rengėjai atliko milžinišką, tiesiog titanišką darbą, skrupulingai rengdami spaudai šį unikalų istorijos šaltinį, padėsiantį ir istorikams, ir lingvistams tirti ir LDK, ir Ukrainos istoriją. Belieka pasidžiaugti unikalia istorinio šaltinio publikacija, kurios parengimo principai, be jokios abejonės, dar ilgai bus pavyzdiniai tokio tipo šaltinių skelbėjams, ir nuoširdžiai pasveikinti jos rengėjus.

Darius Vilimas

1812 metų Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai, parengė V. Pugačiauskas, Vilnius: LII leidykla, 2012. – 358 p.

Prancūzmečiu Lietuvos tyrėjai domėjosi nuo XX a. pradžios. Tačiau peržvelgus šaltinių publikavimo istoriją išaiškėjo, kad iki šiol neturėjome išsamios šaltinių publikacijos, galinčios atskleisti Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos kaip laikinosios valdžios pagrindinės institucijos, napoleonmečiu atstovavusios Lietuvos visuomenei, veiklą. Remdamiesi komisijos posėdžių protokolais, galime nuosekliai atskleisti šios institucijos veiklos aplinkybes, sprendimų priėmimo procesą, jos santykius su Napoleonu, prancūzų karinės ir civilinės valdžios pareigūnais, be to, čia atsispindi napoleonmečio Lietuvoje iškilę politiniai, kariniai, ūkiniai, bajorų mentaliteto, kasdienio gyvenimo ir kiti klausimai. Tai dokumentas, visapusiškai liudijantis, kaip buvo valdoma Lietuva dviejų tuometinių Europos galybių karo metais. Dokumentų skelbimas svarbus ne vien istorikams profesionalams. Jų vertimas į lietuvių kalbą leis plačiau praktiškai panaudoti šį šaltinį.

Knyga susideda iš pagrindinių trijų dalių: įvadinio straipsnio „Lietuvos laikinosios vyriausybės komisija: sudėtis, struktūra ir veikla“, šios komisijos posėdžių protokolų lenkų (originalas) ir vertimo į lietuvių kalbą su teksto komentarais.

Straipsnyje analizuotos Vyriausybės komisijos pareigūnų biografijos, profesinis pasirengimas administruoti kraštą sudėtingomis aplinkybėmis ir išnagrinėtos priori-